

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

СТЕПАНЮК ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК: 351.78:332.015
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ**
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

О. М. СТЕПАНЮК
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи
ЯКОБЧУК Валентина Павлівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

кандидат економічних наук, професор
(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

за результатами попереднього захисту: **СТЕПАНЮКА Олексія Миколайовича** допущено до захисту.

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № ____ від « ____ » грудня 2023 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я, прізвище)

« ____ » грудня 2023 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти **СТЕПАНЮК Олексій Миколайович** захистив
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

(власне ім'я, прізвище)

АНОТАЦІЯ

СТЕПАНЮК О.М. Державна політика розвитку земельних відносин в контексті продовольчої безпеки. Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню теоретичних, нормативно-правових та практичних аспектів формування і реалізації державної політики у сфері земельних відносин як ключового чинника забезпечення продовольчої безпеки України. У роботі розкрито сутність і зміст земельних відносин, проаналізовано сучасний стан використання земельного фонду, визначено основні проблеми у сфері державного управління земельними ресурсами. Здійснено оцінку ефективності діючої державної політики щодо регулювання земельних відносин, її впливу на продовольчу безпеку держави. Особливу увагу приділено аналізу стратегічних пріоритетів розвитку земельних відносин в умовах реформування аграрного сектору, децентралізації влади, євроінтеграційних процесів та викликів воєнного часу. Результати дослідження можуть бути використані як аналітична база для вдосконалення державних стратегій у сфері земельної політики та підвищення рівня продовольчої безпеки України.

Ключові слова: земельні відносини, держава, політика, продовольча безпека, земельні ресурси

SUMMARY

STEPANYUK O. State policy for the development of land relations in the context of food security. Qualification work on the rights of the manuscript. Qualification work for obtaining a master's degree in the specialty 281 'Public Management and Administration' – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

The thesis is devoted to the study of theoretical, regulatory, legal and practical aspects of the formation and implementation of state policy in the field of land relations as a key factor in ensuring food security in Ukraine. The thesis reveals the essence and content of land relations, analyses the current state of land use, and identifies the main problems in the field of state management of land resources. The effectiveness of the current state policy on the regulation of land relations and its impact on the food security of the state are assessed. Particular attention is paid to the analysis of strategic priorities for the development of land relations in the context of agrarian sector reform, decentralisation of power, European integration processes and the challenges of wartime. The results of the study can be used as an analytical basis for improving state strategies in the field of land policy and increasing the level of food security in Ukraine.

Keywords: land relations, state, policy, food security, land resources.

ЗМІСТ

ВСТУП		5
РОЗДІЛ 1.	РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	7
	1.1. Сутність і зміст земельних відносин як об'єкта державного регулювання	7
	1.2. Теоретичні підходи до формування державної політики в аграрній сфері та ролі земельних ресурсів у забезпеченні продовольчої безпеки держави	12
	1.3.Методологічні принципи та інструменти державного управління земельними відносинами	21
	ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	25
РОЗДІЛ 2.	АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	27
	2.1. Аналіз нормативно-правового забезпечення земельної політики та охорони земельних ресурсів в Україні	27
	2.2. Оцінка впливу земельних реформ на продовольчу безпеку	33
	2.3.Проблеми ефективного управління земельними ресурсами у контексті сталого розвитку територій	39
	ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	44
РОЗДІЛ 3.	НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	46
	3.1. 3.1. Пріоритети державної політики у сфері земельних відносин	46
	3.2. Механізми підвищення ефективності використання земельного фонду	50
	3.3.Інституційні інновації для забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку аграрного сектору.	53
	ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	55
	ВИСНОВКИ	57
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
	ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Земельні відносини є основою соціально-економічного розвитку держави, оскільки земля виступає не лише головним засобом виробництва в аграрній сфері, а й стратегічним ресурсом забезпечення продовольчої безпеки. В умовах реформування земельного устрою, децентралізації влади та євроінтеграційних процесів особливого значення набуває ефективна державна політика розвитку земельних відносин. Вона визначає раціональне використання, охорону та відтворення земельних ресурсів, створює правові, економічні та інституційні передумови для формування сталого аграрного виробництва і збалансованого розвитку територій.

Водночас, сучасний стан земельних відносин в Україні має ряд системних проблем, це недосконалість механізмів державного регулювання, тінізація ринку землі, нерівномірний розподіл земельних ресурсів, низький рівень екологічної відповідальності землекористувачів. Ці чинники прямо впливають на рівень продовольчої безпеки, особливо в умовах воєнних викликів, руйнування аграрної інфраструктури та зниження інвестиційної активності. Тому пошук ефективних напрямів удосконалення державної політики у сфері земельних відносин є важливим науковим і практичним завданням сучасного етапу державного управління.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення державної політики розвитку земельних відносин у контексті забезпечення продовольчої безпеки України. Для досягнення мети передбачено виконання таких завдань:

- з'ясувати сутність, зміст і структуру земельних відносин як об'єкта державного управління;
- дослідити нормативно-правові та організаційні засади державної політики у сфері земельних відносин;
- проаналізувати сучасний стан і тенденції розвитку земельних відносин в Україні;

– оцінити вплив державного регулювання земельних процесів на рівень продовольчої безпеки;

– визначити напрями вдосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері земельних відносин з урахуванням принципів сталого розвитку.

Об'єктом дослідження є система державного управління у сфері земельних відносин. *Предметом дослідження* є теоретико-методологічні засади, механізми та інструменти реалізації державної політики розвитку земельних відносин у контексті продовольчої безпеки.

Методи дослідження. У процесі роботи використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, зокрема: аналіз і синтез, системний підхід, наукову абстракцію, порівняння, узагальнення, моделювання, прогнозування, діалектичний метод та методи статистичного аналізу. Відповідно до теми є три публікації.

Перелік публікацій автора за темою дослідження. За темою дослідження опубліковано три тези в збірниках науково-практичних конференцій Поліського національного університету.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання розроблених рекомендацій органами державної влади та місцевого самоврядування при формуванні програм сталого використання земельних ресурсів, удосконаленні механізмів регулювання земельних відносин, а також підготовці аналітичних матеріалів з питань продовольчої безпеки.

Елементи наукової новизни полягає у розкритті взаємозв'язку між державним управлінням земельними відносинами та рівнем продовольчої безпеки, а також у визначенні стратегічних напрямів підвищення ефективності реалізації державної земельної політики в умовах сучасних викликів.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 69 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1. Сутність і зміст земельних відносин як об'єкта державного регулювання

Земельні відносини є однією з ключових складових суспільного розвитку, адже саме земля виступає первинною основою виробництва, просторовим середовищем життєдіяльності людини, а також визначальним чинником соціально-економічної стабільності держави. В умовах сучасних трансформацій, а саме, відкриття ринку земель, воєнних викликів, євроінтеграційних процесів, питання державного управління земельними ресурсами набуває особливої стратегічної ваги. Земельні ресурси є не лише економічним активом, але й елементом національної безпеки, оскільки забезпечують продовольчу, екологічну, енергетичну та демографічну стійкість країни.

У науковій літературі поняття *земельні відносини* розглядається у кількох взаємопов'язаних аспектах: економічному, правовому, соціальному, екологічному та управлінському. В економічному розумінні земельні відносини відображають систему зв'язків між суб'єктами щодо привласнення, володіння, користування, розпорядження і відтворення земельних ресурсів як фактора виробництва. У правовому аспекті – це система суспільних відносин, врегульованих нормами земельного законодавства, що визначають права та обов'язки власників і користувачів земельних ділянок. З точки зору державного управління земельні відносини є сферою реалізації публічної політики, спрямованої на забезпечення раціонального використання, охорони, відтворення та справедливого розподілу земельних ресурсів [19].

Таким чином, земельні відносини можна визначити як сукупність економічних, правових і соціально-екологічних зв'язків, що виникають між

державою, територіальними громадами, юридичними і фізичними особами з приводу володіння, користування, розпорядження та охорони земель. Їхня сутність полягає у забезпеченні збалансованих інтересів між приватними власниками, суспільством та державою, а кінцева мета – сталий розвиток територій і гарантування продовольчої безпеки.

Таблиця 1.1.

Узагальнення теоретичних підходів до формування державної політики у сфері земельних відносин

Теоретичний підхід	Ключові представники / джерела	Сутність підходу	Застосування у державній політиці земельних відносин	Вплив на продовольчу безпеку
1	2	3	4	5
Системний підхід	Т. Парсонс, Л. фон Берталанфі, українські науковці С. Дорогунцов, А. Мартин	Розглядає земельні відносини як єдину систему взаємодії економічних, правових, соціальних та екологічних елементів	Забезпечує комплексне бачення земельної політики як складової державного управління ресурсами та регіонального розвитку	Підвищення узгодженості рішень у сфері аграрного виробництва, екології та продовольчої стабільності
Інституційний підхід	Д. Норт, В. Полтерович, в Україні – Т. Коваленко, В. Єрмоленко	Пояснює роль формальних і неформальних інститутів (законів, норм, органів влади, громадських практик) у формуванні земельної політики	Визначає необхідність розвитку ефективних інститутів управління землею, децентралізації та публічно-приватного партнерства	Зміцнення прав власності, зменшення тінізації земельного ринку, стабільність агровиробництва
Еколого-економічний підхід	І. Романенко, В. Медведєв, О. Лук'яненко	Орієнтується на інтеграцію економічних інтересів із екологічною безпекою та збереженням родючості ґрунтів	Використовується для розробки екологічних стандартів землекористування, оцінки впливу на довкілля, формування системи моніторингу	Забезпечення стійкості виробництва, охорона ґрунтового потенціалу як основи продовольчої незалежності

Продовження таблиці 1.1.

1	2	3	4	5
Соціально-орієнтований підхід	А. Сен, В. Сташук, Ю. Яковенко	Акцентує на соціальній справедливості, рівному доступі до земельних ресурсів, підтримці фермерства	Використовується у програмах підтримки малих господарств, розвитку кооперації, децентралізації управління	Підвищення рівня зайнятості, стабільність місцевих продовольчих систем
Інноваційно-технологічний підхід	Й. Шумпетер, Ю. Григор'єв, О. Гуторов	Розглядає інновації, цифровізацію та smart-технології як рушій сталого управління землею	Застосовується для розвитку геоінформаційних систем, електронного кадастру, дистанційного моніторингу	Оптимізація агровиробництва, ефективне використання ресурсів, зменшення втрат урожаю
Безпековий підхід	М. Одум, П. Саблук, В. Романенко	Визначає землю як стратегічний ресурс національної безпеки і фактор стабільності держави	Формує засади продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки; регламентує контроль за обігом земель	Зміцнення продовольчої самодостатності, мінімізація ризиків втрати земельного потенціалу у кризових ситуаціях

Джерело: адаптовано автором на основі [19-22].

Узагальнення теоретичних підходів свідчить, що сучасна земельна політика має бути інтегративною та поєднувати системність, інституційну ефективність, екологічну відповідальність, соціальну справедливість, технологічні інновації та безпекову орієнтацію. Саме така багатовимірна модель управління дозволяє забезпечити баланс між економічною ефективністю, охороною природного потенціалу та продовольчою стабільністю держави. Земельні відносини охоплюють три основні компоненти:

1. Об'єкт – земля як частина природного середовища, що має економічну, екологічну і соціальну цінність.

2. Суб'єкти – держава, територіальні громади, приватні власники, орендарі, аграрні підприємства, іноземні інвестори, інституції громадянського суспільства.

3. Зміст – процеси набуття, реалізації та захисту прав на землю, формування та використання земельного фонду, економічне стимулювання ефективного землекористування.

Держава виступає гарантом раціонального використання земель і здійснює функції регулятора, контролера, координатора та арбітра у сфері земельних відносин. Вона формує правову базу, визначає стратегічні напрями політики, проводить землеустрій, контролює якість ґрунтів, веде державний кадастр і забезпечує відкритість земельних даних. Економічна складова земельних відносин проявляється у формуванні системи земельної ренти, оподаткування, ринкової ціни на землю та орендних платежів. Державне регулювання має забезпечити справедливий розподіл доходів від використання землі, стимулювати ефективно землекористування та запобігати спекулятивним операціям із землею. Важливим інструментом у цьому контексті є державна оцінка земель, яка визначає базу для оподаткування і формування економічних стимулів щодо відновлення родючості. В умовах ринкової економіки економічна політика держави у сфері земельних відносин спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх суб'єктів господарювання, розвиток конкурентного аграрного ринку та підвищення продовольчої самодостатності країни [23].

Правове забезпечення земельних відносин базується на Конституції України, Земельному кодексі України, законах «Про державний земельний кадастр», «Про оцінку земель», «Про охорону земель» та низці підзаконних актів. Ці нормативні документи встановлюють правила переходу прав власності, використання земель різного цільового призначення, відповідальність за порушення земельного законодавства, а також механізми державного контролю. Важливе місце займають інституції, відповідальні за управління земельними ресурсами: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру, органи місцевого самоврядування. Вони забезпечують реалізацію

державної політики на центральному та регіональному рівнях, здійснюють нагляд, моніторинг і контроль за використанням земель [1-6].

Оскільки земля є невідновним природним ресурсом, державна політика у сфері земельних відносин повинна ґрунтуватися на принципах сталого землекористування. Це передбачає поєднання економічної вигоди з екологічною відповідальністю. Основними напрямками екологізації земельних відносин є:

- збереження родючості ґрунтів і попередження ерозійних процесів;
- відновлення деградованих земель;
- дотримання екологічних стандартів при господарській діяльності;
- формування екологічної свідомості землекористувачів.

Державний контроль у цій сфері здійснюється через систему екологічного моніторингу, нормативно-правові механізми стимулювання екологічного землекористування, а також застосування економічних інструментів – штрафів, компенсацій та податкових пільг. Земля є не лише економічним ресурсом, а й соціальним чинником, що впливає на рівень добробуту населення, розвиток сільських територій, зайнятість та демографічну стабільність. Справедливий розподіл земельних ресурсів, доступ громадян до землі, гарантії прав власності є умовою соціальної справедливості і стабільності в суспільстві. Держава має забезпечити соціальну рівновагу у сфері земельних відносин шляхом:

- підтримки малих фермерських господарств;
- гарантування права громадян на безоплатну приватизацію земельних ділянок;
- створення умов для розвитку кооперації та сімейного фермерства;
- запровадження соціальних програм у сільській місцевості [20].

Раціональне управління земельними ресурсами безпосередньо визначає рівень продовольчої безпеки держави. Виснаження ґрунтів, зниження урожайності, монополізація земель сільськогосподарського призначення великими агрохолдингами зменшують потенціал внутрішнього виробництва продовольства. Тому держава повинна реалізовувати політику, спрямовану на

захист стратегічних сільськогосподарських земель, підтримку національних виробників і контроль за цільовим використанням земель. Сучасна модель державного управління має бути орієнтована на інтеграцію земельної, аграрної та продовольчої політики, створення єдиної системи планування використання земель з урахуванням екологічної, соціальної та економічної доцільності.

Отже, земельні відносини як об'єкт державного регулювання – це багатовимірна система, у якій поєднуються економічні, правові, соціальні та екологічні аспекти. Держава відіграє ключову роль у забезпеченні раціонального використання земельного потенціалу, підтриманні балансу між приватними й суспільними інтересами, запобіганні деградації земель та зміцненні продовольчої безпеки. Ефективна державна політика у цій сфері є запорукою сталого розвитку національної економіки та соціальної стабільності в Україні.

1.2. Теоретичні підходи до формування державної політики в аграрній сфері

Державна політика в аграрній сфері є цілеспрямованою діяльністю органів державної влади, спрямованою на забезпечення сталого розвитку сільського господарства, раціональне використання земельних ресурсів та зміцнення продовольчої безпеки держави. Її теоретичне обґрунтування базується на поєднанні економічних, соціальних, правових і управлінських підходів, які дозволяють визначити роль держави як координатора, регулятора та гаранта ефективного функціонування аграрного сектору. Історично державна політика у сфері сільського господарства проходила кілька етапів розвитку:

- адміністративно-командний, характерний для радянського періоду, коли земельні відносини регулювались централізовано, а держава здійснювала пряме управління виробничими процесами;

- перехідний, пов'язаний із запровадженням ринкових механізмів у 1990-х роках, приватизацією земель, формуванням багатокладної аграрної економіки;
- ринково-інституційний, що передбачає державне регулювання через економічні стимули, розвиток підприємництва та інтеграцію до світових продовольчих ринків;
- стратегічний, орієнтований на сталий розвиток, продовольчу безпеку, екологічну збалансованість і цифровізацію управління [22].

Сучасна модель державної аграрної політики ґрунтується на принципах партнерства між державою, бізнесом і громадами, спрямована на підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору, розвиток сільських територій і раціональне використання природних ресурсів. В основу сучасних теоретичних підходів до формування державної політики розвитку земельних відносин в аграрній сфері покладено такі концепції:

1. Інституційний підхід – розглядає державну політику як систему формальних (закони, правила, регламенти) та неформальних (традиції, норми поведінки) інститутів, що визначають взаємодію суб'єктів аграрного ринку. Держава виступає гарантом дотримання «правил гри» та арбітром у вирішенні конфліктів між землевласниками, громадами й інвесторами.

2. Системний підхід – базується на розгляді аграрної політики як частини єдиної системи державного управління, яка взаємодіє з економічною, соціальною, екологічною та фінансовою політикою. Він передбачає цілісне управління усім ланцюгом «земля – виробництво – переробка – споживання».

3. Еколого-економічний підхід – акцентує увагу на необхідності гармонізації економічних інтересів землекористувачів з екологічними пріоритетами. Земельна політика у цьому контексті спрямована на збереження родючості ґрунтів, оптимізацію сівозмін, відновлення деградованих земель, впровадження технологій точного землеробства.

4. Соціально-орієнтований підхід – виходить із того, що аграрна політика має забезпечувати не лише економічну ефективність, а й соціальну

стабільність у сільських територіях: розвиток інфраструктури, підвищення якості життя, створення робочих місць, підтримку фермерства і кооперативного руху.

5. Безпековий підхід – обґрунтовує необхідність державного втручання у сферу продовольчого забезпечення як складової національної безпеки. Держава має гарантувати стабільне виробництво, зберігання, розподіл і доступність продуктів харчування, незалежно від зовнішньополітичних або економічних викликів.

6. Інноваційно-інформаційний підхід – спрямований на використання цифрових технологій управління земельними ресурсами, електронних кадастрів, геоінформаційних систем, супутникового моніторингу та автоматизації процесів прийняття управлінських рішень [28].

Формування та реалізація державної політики у сфері земельних відносин базується на таких принципах:

- верховенство права – забезпечення рівних прав усіх суб'єктів на землю та захист їхніх інтересів у межах чинного законодавства;

- наукова обґрунтованість – прийняття управлінських рішень на основі досліджень, статистичних даних і прогнозних моделей;

- публічність і прозорість – відкритий доступ до кадастрових даних, земельних аукціонів, рішень органів влади;

- раціональність землекористування – пріоритет екологічної збалансованості та відновлення ґрунтових ресурсів;

- партнерство держави і громади – залучення органів місцевого самоврядування, бізнесу і громадських організацій до розроблення і реалізації земельної політики;

- інтегрованість – узгодження земельної політики з іншими державними програмами: екологічною, енергетичною, інноваційною та соціальною, табл. 1.2.[23].

Принципи державного управління земельними відносинами

Принцип	Зміст принципу	Мета реалізації	Практичний прояв у державній політиці
1	2	3	4
Верховенство права	Усі рішення у сфері земельних відносин ґрунтуються на чинному законодавстві, а права власників і користувачів захищаються судом	Забезпечення правової визначеності, прозорості та справедливості у регулюванні земельних відносин	Дотримання Конституції, Земельного кодексу, правовий захист власності на землю, запобігання незаконному відчуженню земель
Сталого розвитку	Узгодження економічних, соціальних та екологічних інтересів у процесі землекористування	Збереження природного потенціалу для майбутніх поколінь	Інтеграція екологічних стандартів у державні програми, розробка стратегій охорони ґрунтів, раціональне використання земель
Наукової обґрунтованості	Рішення приймаються на основі аналізу даних, прогнозів і наукових досліджень	Підвищення ефективності управлінських рішень	Використання наукових розробок у кадастрі, моніторингу, оцінці земель; участь наукових установ у формуванні політики
Публічності та прозорості	Відкритість земельної інформації для громадян, інвесторів і громад	Забезпечення довіри до влади та запобігання корупції	Публічний доступ до кадастрових даних, електронні аукціони, відкриті реєстри власності
Екологічної відповідальності	Власники і користувачі зобов'язані дотримуватися вимог охорони земель і збереження родючості	Запобігання деградації ґрунтів, підтримання екологічної рівноваги	Введення екологічних сертифікатів, штрафів за забруднення, стимулів для органічного землеробства
Субсидіарності	Делегування повноважень управління землею на найнижчий ефективний рівень	Посилення ролі територіальних громад і місцевого самоврядування	Передача земель у комунальну власність, створення муніципальних кадастрових служб
Інтегрованості управління	Поєднання правових, економічних, екологічних та соціальних інструментів у єдиній системі	Забезпечення комплексного управління земельними ресурсами	Узгодження діяльності центральних і місцевих органів влади, формування єдиного кадастру
Економічної доцільності	Земельні ресурси використовуються таким чином, щоб забезпечувати максимальну суспільну вигоду	Підвищення ефективності господарювання і наповнення бюджетів	Диференційована плата за землю, орендні платежі, ринкове ціноутворення

Продовження таблиці 1.2.

1	2	3	4
Партисипативності (участі громад)	Громадяни та інститути громадянського суспільства залучаються до процесів планування і контролю землекористування	Підвищення легітимності управлінських рішень	Проведення громадських слухань, консультацій, створення дорадчих рад при органах влади
Відповідальності та контролю	Держава і суб'єкти господарювання несуть відповідальність за наслідки прийнятих рішень	Забезпечення дисципліни у сфері землекористування	Адміністративні санкції за порушення, моніторинг, аудити земельного використання

Джерело: адаптовано автором на основі [23].

Така сукупність принципів відображає філософію сучасного публічного управління у сфері земельних відносин. Їх практична реалізація формує цілісну політику, де економічна ефективність поєднується з екологічною збалансованістю, соціальною справедливістю та відкритістю, що є основою державної стратегії продовольчої безпеки України. Основними функціями державної політики у сфері земельних відносин є розробка законодавчої бази, яка регулює права власності, користування та охорони земель, формування системи оподаткування, земельних платежів, пільг і дотацій, здійснення моніторингу стану земель, оцінка ефективності землекористування, створення органів, служб і агентств для реалізації політики, ведення земельного кадастру, формування відкритих баз даних, публічної звітності, забезпечення справедливого доступу громадян до землі та підвищення рівня продовольчої безпеки.

Ефективність державної політики залежить від поєднання адміністративних, економічних і ринкових механізмів. Так, адміністративні механізми включають систему державного контролю, ліцензування, стандартизації, нагляду за дотриманням земельного законодавства, економічні механізми охоплюють податкові пільги, державні субсидії, програми підтримки фермерів, інвестиційні проекти у сфері меліорації, зрошення та відновлення

земель, а ринкові механізми передбачають функціонування земельного ринку, розвиток іпотечного кредитування, орендних відносин, відкриті земельні аукціони. Також, успішна реалізація державної аграрної політики вимагає скоординованої взаємодії між центральними органами влади, регіональними адміністраціями та місцевими громадами, а також активної участі приватного сектору й наукових установ.

Забезпечення продовольчої безпеки є одним із головних результативних показників ефективності державної політики у сфері земельних відносин. Отже, вона повинна гарантувати стабільне виробництво достатнього обсягу продовольства, здійснювати підтримку внутрішнього агровиробника та захист національного ринку від надмірної залежності від імпорту, формувати стратегічні продовольчі резерви, забезпечити доступність якісних продуктів харчування для населення. У цьому контексті земельна політика розглядається не лише як інструмент економічного розвитку, але і як механізм продовольчої безпеки – система, що забезпечує сталий розвиток аграрного сектору, ефективне використання природних ресурсів і соціальну стабільність у суспільстві. Теоретичні підходи до формування державної політики в аграрній сфері доводять, що земельні відносини мають міждисциплінарний характер і потребують комплексного управління. Держава повинна не лише встановлювати правила функціонування ринку землі, а й виступати гарантом його прозорості, екологічної відповідальності й соціальної рівноваги. Від ефективності цих підходів залежить рівень продовольчої безпеки, економічної стабільності та сталого розвитку країни [28].

Земельні ресурси є базовою основою продовольчої безпеки будь-якої держави, адже саме земля забезпечує виробництво сільськогосподарської продукції, необхідної для задоволення потреб населення у продовольстві. Рівень забезпечення населення продуктами харчування, їх якість і стабільність надходження безпосередньо залежать від стану, структури, родючості та ефективності використання земель сільськогосподарського призначення. В умовах сучасних викликів – зміни клімату, деградації ґрунтів, воєнних дій,

зростання населення та глобалізації ринків – раціональне управління земельними ресурсами стає ключовим елементом державної політики продовольчої безпеки. Земля є не просто територією або економічним ресурсом – це основа життєзабезпечення суспільства. Продовольча безпека безпосередньо пов'язана з національною безпекою, адже дефіцит продовольства або втрата контролю над земельними ресурсами призводять до соціальної напруженості, економічної залежності та політичної нестабільності [22].

Україна володіє понад 30 млн гектарів орних земель, отже створюються умови високого ступеня використання частки родючих чорноземів, що формує значний аграрний потенціал, але одночасно зобов'язує державу забезпечувати раціональне, екологічно збалансоване землекористування. Земельні ресурси виступають гарантією самозабезпечення країни продовольством, експортних можливостей та економічної стійкості навіть в умовах воєнних ризиків. Родючість ґрунту – головний природний фактор, що визначає можливості аграрного виробництва. Зниження якості ґрунтів через ерозію, виснаження, забруднення або нераціональне використання прямо впливає на обсяги виробництва продовольства. За оцінками науковців, щорічні втрати гумусу в українських ґрунтах становлять 0,6–0,8 т/га, що призводить до поступового зменшення врожайності на 10–15 % упродовж останніх десятиліть [18].

Держава, усвідомлюючи цю залежність, має формувати політику, спрямовану на відновлення та підтримання родючості ґрунтів шляхом впровадження науково обґрунтованих сівозмін, стимулювання застосування органічних і біологічних добрив, контролю за рівнем деградації та ерозії земель, створення системи моніторингу якості ґрунтів, державного фінансування програм меліорації та рекультивації земель. Таким чином, родючість землі виступає природною основою продовольчої безпеки, а ефективне її управління – стратегічним завданням держави. Державна земельна політика безпосередньо визначає можливості країни щодо забезпечення власного населення продуктами харчування. Раціональне землекористування

сприяє зростанню виробництва продовольства, диверсифікації сільськогосподарських культур, збереженню продовольчого потенціалу регіонів.

Основними напрямками державної політики у цьому контексті є збереження сільськогосподарських угідь і недопущення їх нецільового використання (особливо чорноземів), державний моніторинг земельного фонду з метою контролю за зміною площ ріллі, пасовищ, луків і перелогів, запровадження екологічних обмежень при зміні цільового призначення земель, підтримка дрібних і середніх сільгоспвиробників, що забезпечують продовольчу незалежність держави, регулювання ринку сільськогосподарських земель, спрямоване на запобігання концентрації земель у руках монополій. Водночас, важливим є баланс між економічною ефективністю аграрного виробництва і екологічною стійкістю землекористування. Без дотримання цього балансу неможливо забезпечити тривалу продовольчу стабільність [28].

Сучасні тенденції демонструють, що земельний потенціал України зазнає серйозних загроз:

1. Воєнні дії призвели до мінування, деградації, забруднення та тимчасової втрати значних площ орних земель, особливо у східних і південних регіонах.
2. Зміна клімату спричиняє посухи, ерозійні процеси, зменшення вологозабезпечення, що вимагає нових технологій управління ґрунтовими ресурсами.
3. Надмірна хімізація та монокультурне землеробство виснажують ґрунти, знижуючи їх довгострокову продуктивність.
4. Тіньовий ринок землі і непрозорість кадастрових даних створюють ризики нецільового використання земель, що шкодить як продовольчій, так і економічній безпеці держави [37].

Для нейтралізації цих загроз держава повинна застосовувати комплексний підхід, який поєднує інноваційні технології управління земельними ресурсами, цифровізацію кадастру, посилення державного

контролю, удосконалення системи екологічного моніторингу та розвиток партнерства між владою, бізнесом і наукою. Забезпечення продовольчої безпеки неможливе без узгодженості земельної, аграрної та продовольчої політики. Вони повинні функціонувати як єдина система державного управління, де кожен компонент підсилює інший:

- земельна політика створює правові та економічні передумови для ефективного використання земель;
- аграрна політика визначає напрями розвитку виробництва, технологій, інвестицій та ринку;
- продовольча політика орієнтована на споживача – доступність, якість і безпечність продуктів харчування.

Важливою є також регіональна складова, адже продовольча безпека має локальні особливості, пов'язані з природними, кліматичними, економічними та демографічними умовами. Державна політика повинна сприяти розвитку локальних продовольчих систем, підтримці громад у створенні коротких ланцюгів постачання «виробник – споживач» і формуванні регіональних стратегій землекористування. Україна входить до десятки найбільших експортерів аграрної продукції у світі. Проте високий експортний потенціал може бути реалізований лише за умов сталого використання земель. Виснаження ґрунтів або зниження урожайності ставить під загрозу не лише внутрішнє забезпечення продовольством, але й експортні позиції країни [37].

Тому, державна політика має бути спрямована на підтримку екологічно безпечного виробництва, запровадження систем сертифікації якості ґрунтів, моніторинг угідь за допомогою супутникових технологій, а також розвиток органічного землеробства як напрямку підвищення конкурентоспроможності української аграрної продукції на світових ринках. Отже, продовольча безпека – це не лише питання виробництва, а й соціальної справедливості. Справедливий розподіл земельних ресурсів, підтримка фермерства та сільських громад сприяють розвитку місцевої економіки, зайнятості та соціальній стабільності. Важливо, щоб держава забезпечувала рівний доступ громадян до

землі, запобігала концентрації великих земельних масивів у руках окремих суб'єктів, розвивала кооперативні форми господарювання та гарантувала соціальний захист працівників аграрного сектору.

Таким чином, земельні ресурси відіграють ключову роль у формуванні продовольчої безпеки держави. Їх стан, структура і характер використання безпосередньо визначають рівень забезпечення населення продовольством, стабільність економіки і соціальну рівновагу. Ефективна державна політика у сфері земельних відносин має забезпечувати не лише зростання аграрного виробництва, а й збереження родючості ґрунтів, екологічну безпеку, раціональне землекористування та соціальну справедливість. У цьому контексті земля виступає не просто економічним активом, а гарантією суверенітету, національної стабільності й добробуту майбутніх поколінь.

1.3. Методологічні принципи та інструменти державного управління земельними відносинами

Ефективне державне управління земельними відносинами ґрунтується на науково обґрунтованих методологічних принципах, що визначають підходи, засоби й механізми впливу держави на процеси формування, використання та охорони земельних ресурсів. У сучасних умовах земельна політика України має забезпечувати збалансований розвиток економічної, соціальної та екологічної складових, формувати ефективну систему регулювання земельних відносин і сприяти реалізації конституційного права громадян на землю. Таким чином, методологічна основа управління земельними відносинами формується на перетині кількох наукових підходів – системного, інтеграційного, функціонального, інституційного та програмно-цільового. Кожен із них забезпечує власний ракурс вивчення та управління земельними процесами:

1. Системний підхід розглядає земельні відносини як багаторівневу систему, де економічні, правові, соціальні та екологічні чинники взаємодіють у

єдиному управлінському циклі. Це означає, що рішення щодо використання землі повинні прийматися з урахуванням впливу на природне середовище, населення, економіку та місцеве самоврядування.

2. Інституційний підхід орієнтує державну політику на створення та зміцнення формальних і неформальних інститутів (законодавства, кадастрової системи, контролюючих органів, земельного ринку), які визначають правила і стимули поведінки учасників земельних відносин.

3. Функціональний підхід дозволяє структурувати державне управління за напрямками: нормотворення, планування, моніторинг, контроль, координація, стимулювання, інформаційне забезпечення.

4. Програмно-цільовий підхід забезпечує досягнення стратегічних завдань через реалізацію державних програм розвитку земельних ресурсів, меліорації, відновлення родючості ґрунтів, охорони земель і підтримки фермерства.

5. Інтеграційний підхід акцентує на необхідності поєднання земельної політики з іншими державними політиками – аграрною, екологічною, регіональною, енергетичною та продовольчою. Застосування цих підходів дозволяє створити науково обґрунтовану систему управління земельними ресурсами, спрямовану на сталий розвиток територій та підвищення рівня продовольчої безпеки держави [36].

Формування й реалізація державної політики у сфері земельних відносин спирається на низку вищеназваних принципів, які визначають її логіку, цілісність і спрямованість. По-перше, усі рішення у сфері землекористування повинні відповідати Конституції України, Земельному кодексу та іншим нормативно-правовим актам, що гарантує рівний доступ до землі та захист прав усіх суб'єктів земельних відносин.

Відповідно до цілей сталого розвитку потрібно забезпечувати баланс між економічними вигодами, соціальними потребами та екологічними обмеженнями при використанні земельних ресурсів. Екологічна відповідальність має реалізуватись кожним користувачем землі, вони несуть

відповідальність за її стан, а держава створює стимули для відновлення та охорони ґрунтів. Інформація про земельні ресурси, кадастрові дані, права власності, оренди, угіддя і зміни у землекористуванні повинна бути доступною для громадян, громадських організацій та інвесторів.

Сьогодні управлінські функції передаються на той рівень влади, який найбільш ефективно може їх реалізувати. Зокрема, місцеві громади повинні мати повноваження щодо планування та розподілу земель своїх територій. Також, у процес формування земельної політики мають бути залучені всі стейкхолдери: органи влади, науковці, бізнес, громадськість і місцеві громади, а рішення у сфері земельних відносин мають прийматись на основі достовірних даних, результатів моніторингу, наукових досліджень і прогнозів розвитку територій. Дотримання цих принципів забезпечує узгодженість дій органів влади, запобігає конфліктам інтересів і сприяє формуванню прозорого ринку земель [35].

Для досягнення стратегічних цілей держава використовує широкий комплекс інструментів – правових, економічних, адміністративних, організаційних, інформаційних та інноваційних. Вони забезпечують нормативно-правове регулювання відносин власності, користування, оренди, відновлення та охорони земель. До них належать Конституція України, Земельний кодекс, закони «Про державний земельний кадастр», «Про охорону земель», «Про оцінку земель»; державні стандарти і нормативи землекористування; механізми ліцензування, реєстрації, сертифікації та державного контролю.

Вони спрямовані на формування стимулів ефективного землекористування та фінансування охорони земель, через плату за землю, земельний податок, орендну плату, податкові пільги для екологічно безпечного землекористування, державні субсидії і дотації на відновлення родючості ґрунтів, кредитні програми для фермерів і сільськогосподарських кооперативів, створення ринку земель з прозорими аукціонами [1-6].

Адміністративні інструменти забезпечують контроль і регулювання діяльності у сфері землекористування, здійснюють державний нагляд і моніторинг за використанням земель, проводять перевірку дотримання цільового призначення земельних ділянок. Інформаційно-аналітичні інструменти забезпечують діяльність державного земельного кадастру, формують систему моніторингу земель, публічні геопортали, електронні карти угідь, які забезпечують відкритість і контроль у сфері землекористування. Важливим напрямом є цифровізація управління земельними ресурсами та інтеграція кадастрової інформації з податковими, екологічними й аграрними базами даних.

Основні інститути, що контролюють діяльність центральних і місцевих органів влади та управління земельними ресурсами, це Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру, органи місцевого самоврядування, а також дорадчі та громадські ради. Сучасні тренди передбачають застосування сучасних технологій для управління земельними ресурсами, використання геоінформаційних систем (GIS) для обліку, моніторингу й аналізу земель, дистанційне зондування Землі для контролю за станом ґрунтів, створення автоматизованих систем управління земельними процесами, впровадження «розумного землеробства» (smart farming) [15-17].

Оцінювання ефективності управління здійснюється за рівнем раціональності використання земельного фонду, динамікою відновлення родючості ґрунтів, оцінку обсягу земель, залучених у законний обіг, зниження рівня земельних порушень і тінізації ринку, зростання частки екологічно сертифікованих земель, покращення індексу продовольчої безпеки країни. Моніторинг цих показників дозволяє державі коригувати політику, посилювати ефективність механізмів і приймати управлінські рішення на основі доказових даних. Таким чином, методологічна основа державного управління земельними відносинами визначає не лише технологічні підходи до адміністрування земельних ресурсів, а й формує стратегічну парадигму сталого розвитку, у якій

земля розглядається як найцінніший національний ресурс – основа життя, добробуту та безпеки українського народу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи проведено теоретико-методологічний аналіз сутності, структури та принципів державної політики у сфері земельних відносин у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави. Земельні відносини визначено як складну систему економічних, правових, соціальних та екологічних зв'язків між державою, територіальними громадами, юридичними і фізичними особами з приводу володіння, користування, розпорядження та охорони земельних ресурсів. Їх роль полягає у забезпеченні збалансованого розвитку територій, збереженні природного потенціалу та гарантуванні стабільного продовольчого забезпечення населення. Встановлено, що держава відіграє центральну роль у регулюванні земельних відносин, створюючи правові, економічні й організаційні механізми управління. Саме держава виступає гарантом ефективного і справедливого розподілу земельних ресурсів, охорони родючих ґрунтів, розвитку ринку землі та запровадження екологічно орієнтованих форм господарювання.

Розглянуті теоретичні підходи – системний, інституційний, соціально-орієнтований, еколого-економічний, інноваційний та безпековий – дозволяють сформулювати комплексне уявлення про державну аграрну політику як багаторівневу систему управління, спрямовану на досягнення продовольчої самодостатності країни. Усі ці підходи підкреслюють необхідність узгодження земельної політики з аграрною, екологічною та регіональною політикою для забезпечення сталого розвитку. Підкреслено, що земельні ресурси є стратегічною складовою національної безпеки. Їх раціональне використання, підтримання родючості ґрунтів, недопущення деградації й нецільового використання – це першооснови продовольчої безпеки держави. Водночас,

сучасні виклики, а саме, воєнні дії, зміна клімату, монополізація аграрного сектору та деградаційні процеси потребують посилення державного контролю і впровадження інноваційних механізмів управління земельними ресурсами. Отже, у результаті проведеного аналізу доведено, що державна політика у сфері земельних відносин має розглядатися як комплексна система, орієнтована на поєднання економічних, соціальних і екологічних цілей. Вона повинна бути науково обґрунтованою, інституційно забезпеченою та стратегічно спрямованою на сталий розвиток і зміцнення продовольчої безпеки України.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз нормативно-правового забезпечення земельної політики в Україні

Нормативно-правове забезпечення є основою формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин, яке визначає принципи володіння, користування і розпорядження земельними ресурсами, забезпечує правові механізми охорони, оцінки, реєстрації, контролю та моніторингу земель, а також встановлює гарантії захисту прав власності. Досвід показує, що розвинена законодавча база у цій сфері є передумовою ефективного управління земельними ресурсами, підтримки продовольчої безпеки, розвитку аграрного сектору і сталого землекористування. Основним системоутворюючим документом у сфері регулювання земельних відносин є Земельний кодекс України прийнятий у 2001 р., із подальшими змінами. Він визначає правові, економічні, соціальні та екологічні засади використання й охорони земель. Кодекс регулює питання використання форм власності на землю (державна, комунальна, приватна), порядок набуття, реалізації та припинення прав на земельні ділянки, правила землеустрою, кадастрового обліку і оцінки земель, порядок управління земельними ресурсами та контролю за їх використання, гарантії прав власників і користувачів земель [2].

Сучасний земельний кодекс заклав нормативну основу для розвитку ринку землі, визначив категорії земель за цільовим призначенням і встановив систему державного управління у сфері землекористування. Його сучасні редакції доповнено положеннями про прозорість обігу земель, захист прав орендарів, державний моніторинг і цифровізацію кадастру, що є важливими кроками у наближенні українського земельного законодавства до європейських стандартів. Крім Земельного кодексу, ключову роль у формуванні правового середовища земельної політики відіграють спеціальні закони, які деталізують

окремі аспекти управління земельними ресурсами. Це Закон України «Про державний земельний кадастр» (2011 р.), який визначає порядок створення, ведення і використання єдиної кадастрової бази даних про земельні ділянки, їх правовий статус, власників і користувачів. Його реалізація забезпечила публічність кадастрової інформації через Публічну кадастрову карту України. Закон України «Про оцінку земель» (2003 р.), що регламентує механізми нормативної і експертної грошової оцінки земель, що є основою для визначення розміру податків, орендної плати та ринкової вартості земельних ділянок [3-4].

Значне удосконалення системи земельних відносин пов'язане з прийняттям Закону України «Про охорону земель» (2003 р.), він встановив вимоги до збереження родючості ґрунтів, попередження деградаційних процесів, рекультивациі порушених земель і запровадження екологічних стандартів землекористування. Закон України «Про землеустрій» (2003 р.), визначив правові та організаційні засади планування територій, розроблення документації із землеустрою, визначення меж населених пунктів і земельних ділянок. Законом України «Про консолідацію земель сільськогосподарського призначення» (2023 р.) забезпечено усунення надмірної фрагментації земельних ділянок і створено умови їх ефективного використання шляхом добровільного об'єднання масивів. Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» (2020 р.) створив правові підстави для інтеграції земельного кадастру з іншими державними базами даних, що дозволяє підвищити прозорість і точність управління земельними ресурсами [5-6].

Земельне законодавство тісно пов'язане з реалізацією державної продовольчої політики, оскільки ефективне використання земельних ресурсів визначає можливості країни щодо самозабезпечення продуктами харчування. Основними актами, які інтегрують земельну та продовольчу політику, також є Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004 р.), що передбачає механізми фінансової підтримки аграріїв, пільгового кредитування, страхування врожаю, субсидій на меліорацію та відновлення

земель та Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2030 року», який визначає стратегічні пріоритети розвитку аграрного сектору, включаючи ефективне використання земельних ресурсів, екологічну збалансованість виробництва і підвищення рівня продовольчої безпеки [7-9].

Сучасна державна стратегія управління земельними відносинами та розвитку земельного кадастру (2022–2030 рр.), спрямована на цифровізацію земельних процесів, відкритість даних, удосконалення оцінки земель і посилення екологічного контролю. Таким чином, законодавча система України поступово трансформується від регулятивної моделі до моделі стратегічного управління земельними ресурсами як інструменту забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку. Реалізацію законодавства у сфері земельних відносин забезпечують такі основні органи державної влади, як Верховна Рада України, яка ухвалює закони, вносить зміни до земельного кодексу та затверджує державні програми, Кабінет Міністрів, що координує діяльність органів виконавчої влади і затверджує постанови, пов'язані з управлінням земельними ресурсами, Міністерство аграрної політики та продовольства, яке відповідає за реалізацію державної політики у сфері аграрного розвитку, земельних ресурсів та продовольчої безпеки, Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), яка веде земельний кадастр, здійснює моніторинг земель і реалізує політику у сфері землеустрою, органи місцевого самоврядування, які здійснюють управління землями комунальної власності, планування територій і видачу дозвільної документації. Взаємодія цих органів забезпечує реалізацію принципів децентралізації, відкритості та підзвітності у сфері земельного управління [8].

Попри значний обсяг законодавчих реформ, нормативно-правова база земельних відносин України залишається фрагментарною та часто неузгодженою. Основними проблемами є дублювання повноважень між центральними й місцевими органами влади, наявність прогалин у законодавстві, щодо контролю за використанням земель після відкриття ринку, відсутність єдиних стандартів просторового планування та інтегрованого

управління земельними ресурсами, недостатня ефективність механізмів державного контролю за охороною земель, повільне впровадження положень про екологічне землекористування, низький рівень правозастосування на місцях через обмеженість кадрових і фінансових ресурсів громад. Такі недоліки знижують ефективність державної політики, створюють ризики для продовольчої безпеки та ускладнюють гармонізацію національного законодавства із правом Європейського Союзу.

Україна є однією з найбагатших держав Європи за земельними ресурсами – загальна площа її земельного фонду становить близько 60,4 млн га, з яких понад 70 % – землі сільськогосподарського призначення. Найбільш цінною складовою є орні землі, які займають близько 32,5 млн га, або понад половину території країни. До основних категорій земель належать:

- сільськогосподарські землі – близько 42 млн га (орні землі, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження);
- землі лісогосподарського призначення – близько 10,5 млн га;
- землі водного фонду – 2,4 млн га;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони – понад 2 млн га;
- землі населених пунктів – майже 2,5 млн га;
- інші землі (запасу, рекреаційні, історико-культурні) – близько 1 млн га [18].

Така структура демонструє домінування аграрного використання, що визначає економічну спеціалізацію України як потужного виробника та експортера сільськогосподарської продукції. Однак значна частка орних земель підвищує екологічні ризики – ерозію, втрату гумусу, деградацію ґрунтів, тому останнє десятиріччя характеризується низкою змін у сфері землекористування. По-перше, лібералізація ринку земель з 2021 року, яка дозволила купівлю-продаж земель фізичним особам, а з 2024 року і юридичним. Це стало історичним кроком у реформуванні земельних відносин, сприяючи легалізації

обігу землі, підвищенню її вартості та інвестиційної привабливості аграрного сектору.

Децентралізація управління та передача земель державної власності у комунальну власність територіальних громад, що створило передумови для посилення ролі місцевого самоврядування у плануванні землекористування, підвищення надходжень до місцевих бюджетів і зміцнення територіальної спроможності громад. Інституційна цифровізація, пов'язана з активним впровадженням електронних кадастрових систем і геоінформаційних технологій, що забезпечило публічність земельних даних, спростило процедури реєстрації, зменшило корупційні ризики. Однак залишається проблема невідповідності кадастрових і реальних меж земельних ділянок, що вимагає подальшої інвентаризації [25].

Відбулась зміна структури землекористування, так внаслідок воєнних дій частина орних земель тимчасово виведена з обігу через мінування, руйнування меліоративної інфраструктури або окупацію територій. Це спричинило скорочення посівних площ на 20–25 % у південних і східних регіонах, що безпосередньо вплинуло на рівень продовольчої безпеки. Також, поглиблення диференціації землекористування, так велика частка земель перебуває у користуванні агрохолдингів, що створює ризики монополізації. У той же час дрібні фермерські господарства часто не мають достатнього доступу до кредитних ресурсів і технологій, що обмежує їх конкурентоспроможність.

Однією з найгостріших проблем є деградація ґрунтів – зниження їх родючості, погіршення фізичних і хімічних властивостей, зменшення біологічної активності. Основними чинниками деградації залишається ерозія земель, що охоплює понад 30 % сільськогосподарських угідь, особливо у степовій зоні, засолення і підтоплення – поширені у південних регіонах, виснаження гумусу – середній його вміст за останні 25 років знизився з 3,5 % до 2,9 %, забруднення ґрунтів важкими металами, пестицидами та промисловими відходами, незбалансована структура посівів, що призводить до монокультурного виснаження земель. Крім того, війна спричинила масштабне

екологічне навантаження: мінування понад 1,5 млн га, забруднення паливом і важкими металами, руйнування гідроспоруд, спалювання полів, що призводить до втрати продуктивності земель на десятиліття [27].

На теперішньому етапі Державна політика у сфері охорони земель реалізується через систему програм і заходів, зокрема через реалізацію Національної стратегії управління земельними ресурсами та охорони ґрунтів до 2030 року, яка визначає напрями боротьби з ерозією, відновлення родючості та адаптації до змін клімату, державні програми меліорації та рекультивації порушених земель, систему екологічного моніторингу, яка включає контроль за рівнем гумусу, кислотності та засоленості ґрунтів. Попри це, рівень фінансування природоохоронних заходів залишається недостатнім – лише 30–40 % від потреби. Відсутність цільових фондів охорони земель і належної екологічної відповідальності землекористувачів знижує результативність заходів. Необхідним є впровадження економічних стимулів для фермерів, які використовують ґрунтозахисні технології, та посилення контролю за виконанням природоохоронних нормативів [27].

Регіональні відмінності землекористування визначаються природно-кліматичними умовами, структурою економіки та рівнем аграрного розвитку, так Полісся характеризується високим рівнем заболоченості й кислих ґрунтів, потребує дренажу та вапнування, що зумовлюють необхідність диференційованої земельної політики, адаптованої до локальних умов, з урахуванням кліматичних ризиків і потенціалу продовольчого виробництва. Отже, поточний стан використання земель безпосередньо впливає на здатність держави забезпечувати продовольчу безпеку. Позитивними факторами є стабільний розвиток аграрного експорту, цифровізація земельного обліку, поступове впровадження прозорого ринку землі.

Однак негативний вплив має скорочення посівних площ унаслідок воєнних дій, деградація та мінування ґрунтів, концентрація земель у великих агровиробників, що знижує гнучкість продовольчої системи, слабка державна підтримка відновлення деградованих земель. Відтак, формування сучасної

моделі землекористування має базуватися на принципах екологічної збалансованості, технологічного оновлення і соціальної справедливості, що у сукупності підвищують рівень продовольчої самодостатності України. Сучасні тенденції у використанні земельних ресурсів України свідчать про одночасне поєднання реформаторських зрушень і серйозних викликів. Незважаючи на відкриття ринку земель і цифровізацію кадастру, проблеми деградації ґрунтів, мінування територій та неефективного землекористування залишаються значними [28].

Для забезпечення продовольчої безпеки державна політика має бути спрямована на посилення екологічного контролю та моніторингу ґрунтів, стимулювання відновлення родючості земель, удосконалення інструментів державної підтримки малих і середніх виробників, регіональну диференціацію управління земельними ресурсами, інтеграцію земельної, аграрної та продовольчої політики. Рациональне використання земельного потенціалу є запорукою стійкої аграрної економіки та гарантією продовольчої безпеки України у довгостроковій перспективі.

2.2. Оцінка впливу земельних реформ на продовольчу безпеку

Земельна реформа є однією з наймасштабніших соціально-економічних трансформацій в історії незалежної України. Її основною метою було сформувати ефективну систему земельних відносин, засновану на приватній власності, ринкових механізмах і державному контролі за раціональним використанням земель. У контексті продовольчої безпеки реформа мала подвійний ефект, з одного боку – створила підґрунтя для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, з іншого – спричинила низку соціальних, правових і екологічних викликів. Проведення земельної реформи в Україні відбувалося у кілька послідовних етапів, кожен з яких мав власну логіку, завдання та наслідки для продовольчої безпеки:

1. Перший етап (1990–2000 рр.) – формування правової основи приватної власності на землю. Прийняття Земельного кодексу України (1992 р.), законів «Про форми власності на землю», «Про оренду землі», «Про земельну реформу» започаткувало процес роздержавлення земель і паювання колгоспів. Близько 6,9 млн громадян отримали земельні сертифікати, що створило масовий прошарок приватних власників. Проте відсутність інфраструктури ринку та фінансових механізмів привела до низької продуктивності землекористування. Продовольча безпека у цей період підтримувалася переважно за рахунок екстенсивного використання ресурсів.

2. Другий етап (2001–2014 рр.) – інституціоналізація ринку та запровадження мораторію. Новий Земельний кодекс України (2001 р.) визначив правові засади функціонування ринку землі. Проте одночасно було запроваджено мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, який діяв до 2021 року. Метою цього рішення було запобігти спекуляціям і збереженню контролю за земельними ресурсами. Наслідком стало формування тіньового ринку оренди, коли власники паїв не мали реального впливу на управління своїми ділянками, а великі агрохолдинги концентрували значні масиви землі. Це забезпечило стабільне виробництво зернових культур, але призвело до монокультурності, виснаження ґрунтів і нерівномірного розподілу прибутків – факторів, що знижували довгострокову стійкість продовольчої системи.

3. Третій етап (2015–2020 рр.) – децентралізація та електронізація управління земельними ресурсами. Прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.) започаткувало передачу земель державної власності у розпорядження місцевих громад. Це дало змогу громадам отримати нові джерела бюджетних надходжень, формувати політику сталого землекористування та брати участь у плануванні розвитку територій. Паралельно розвивалася система електронного кадастру (2013–2020 рр.), що підвищила прозорість та облік земель, забезпечивши

відкритий доступ до кадастрових даних. Це сприяло зменшенню корупційних ризиків та посиленню контролю за землекористуванням.

4. Четвертий етап (з 2021 р.) – відкриття ринку сільськогосподарських земель. 1 липня 2021 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». Спочатку право купівлі отримали лише фізичні особи (до 100 га), а з 2024 року – юридичні особи (до 10 тис. га). Це рішення стало поворотним моментом: воно дало змогу власникам земель реалізувати свої права, активізувало кредитування під заставу землі, посилило інвестиційний інтерес до аграрного сектору. Водночас виникли ризики концентрації земель, зростання спекулятивних операцій та соціальної напруги у сільських громадах [19].

Таблиця 2.1

Основні етапи земельної реформи в Україні та їх вплив на продовольчу безпеку

Етап земельної реформи	Хронологічні межі	Основні заходи державної політики	Наслідки для земельних відносин	Вплив на продовольчу безпеку
1	2	3	4	5
I етап – становлення правових засад приватної власності на землю	1990–2000 рр.	<ul style="list-style-type: none"> – Прийняття Земельного кодексу (1992 р.) та законів про оренду і форми власності; – Роздержавлення і паювання земель; – Видача земельних сертифікатів громадянам. 	<ul style="list-style-type: none"> – Формування системи приватної власності; – Виникнення численних суб'єктів землеволодіння; – Недостатня інституційна база ринку земель. 	<ul style="list-style-type: none"> + Створено передумови для аграрного виробництва; – Відсутність ефективного контролю та фінансових механізмів знизил продуктивність.
II етап – інституціоналізація земельних відносин та запровадження мораторію	2001–2014 рр.	<ul style="list-style-type: none"> – Новий Земельний кодекс (2001 р.); – Введення мораторію на продаж с/г земель; – Формування кадастру та земельної оцінки; – Розвиток орендних відносин. 	<ul style="list-style-type: none"> – Створення ринку оренди; – Концентрація земель у великих агрохолдингів; – Посилення тінізації земельного обігу. 	<ul style="list-style-type: none"> + Забезпечено стабільність виробництва; – Монокультурність і деградація ґрунтів погіршили довгострокову продовольчу стійкість.

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4	5
III етап – децентралізація та цифровізація управління земельними ресурсами	2015–2020 рр.	<ul style="list-style-type: none"> – Передача державних земель громадам; – Створення електронного кадастру; – Відкриття доступу до кадастрових даних; – Прийняття законів про добровільне об'єднання територіальних громад. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зросла роль місцевого самоврядування; – Підвищилась прозорість і підзвітність; – Частково зменшилися корупційні ризики. 	<ul style="list-style-type: none"> + Позитивний вплив на ефективність землекористування; – + Покращено облік і планування земель; – Обмежені фінансові ресурси громад знизили швидкість реформ.
IV етап – відкриття ринку сільськогосподарських земель	2021–2023 рр.	<ul style="list-style-type: none"> – Закон № 552-IX про обіг земель; – Запровадження купівлі-продажу земель (фізичні особи – з 2021 р., юридичні – з 2024 р.); – Розвиток земельних аукціонів; – Підвищення орендної плати. 	<ul style="list-style-type: none"> – Легалізація земельного ринку; – Підвищення вартості землі; – Зростання інвестиційної активності; – Соціальна поляризація між власниками і орендарями. 	<ul style="list-style-type: none"> + Активізація аграрного виробництва; + Зростання кредитування під заставу землі; – Ризик надмірної концентрації земель і спекуляцій.
V етап – адаптація земельної політики до умов війни та післявоєнного відновлення	2022 р. – дотепер	<ul style="list-style-type: none"> – Тимчасові зміни у законодавстві під час воєнного стану; – Спрощення процедур оренди та управління землями; – Плани відновлення і демінування територій; – Міжнародні програми підтримки с/г виробництва. 	<ul style="list-style-type: none"> – Часткова втрата земель у зонах бойових дій; – Порушення логістики аграрної продукції; – Потреба в рекультиватії та екологічному моніторингу. 	<ul style="list-style-type: none"> + Забезпечено мінімальний рівень внутрішнього продовольства; – Зниження експортного потенціалу; – Високі екологічні ризики і загрози продовольчій стійкості.

Джерело: адаптовано автором за [19].

Проведення земельних реформ в Україні пройшло п'ять етапів, які послідовно трансформували систему земельних відносин – від державної власності до ринкової моделі з елементами децентралізації. У кожному періоді простежується взаємозалежність між характером реформ і станом продовольчої

безпеки: економічна ефективність зростала, але соціальна справедливість і екологічна стійкість часто поступалися другорядним цілям. Це підкреслює потребу у новій державній політиці, що базується на принципах збалансованого розвитку, інтеграції аграрної, екологічної та земельної політики. Земельна реформа сприяла зростанню економічної ефективності сільського господарства, суттєво зросла частка експорту продовольства, особливо зернових і олійних культур (Україна входить до трійки світових експортерів пшениці та кукурудзи), підвищилася урожайність основних культур за рахунок модернізації агротехнологій, збільшилися інвестиції у зрошення, техніку, елеваторні комплекси, відбулася оптимізація орендних відносин і зменшення неефективного землекористування.

Однак переваги ринкової лібералізації супроводжуються загрозами, а саме, надмірною концентрацією земель у великих агрокорпораціях, що підвищило продовольчу вразливість у разі криз, занепад дрібних фермерських господарств через нерівний доступ до фінансування, скорочення біорізноманіття внаслідок монокультурності, збільшення навантаження на ґрунти і водні ресурси. Таким чином, економічна ефективність зросла, але екологічна та соціальна стійкість аграрного сектору залишаються незбалансованими. Соціальний аспект земельних перетворень виявився неоднозначним. З одного боку, паювання дало громадянам нову форму економічної свободи, власність на землю, а з іншого, через слабкість інституцій і тривалий мораторій багато власників паїв фактично не мали можливості розпоряджатися своєю власністю [21].

Після відкриття ринку земель з'явилися позитивні зміни, так підвищився рівень орендної плати, зросла вартість земельних ділянок, громади отримали додаткові податкові надходження. Проте проблемними залишились низька фінансова грамотність сільського населення, ризики втрати земель дрібними власниками через борги чи відсутність доступу до кредитів, зростання соціальної поляризації між великими агровиробниками і малими господарствами, депопуляція сільських територій через обмежені можливості

зайнятості. Соціальна нерівність у доступі до земельних ресурсів може послаблювати соціальну базу продовольчої безпеки, оскільки дрібні фермери традиційно забезпечують локальні ринки і внутрішню продовольчу стабільність.

Екологічний аспект реформ залишається найменш врегульованим, хоча законодавство декларує принцип сталого землекористування, фактичний рівень деградації ґрунтів залишається високим. Основними причинами є орієнтація на короткострокову рентабельність замість довгострокового відновлення родючості, низький рівень контролю за дотриманням екологічних стандартів, відсутність фінансових стимулів для застосування ґрунтозахисних технологій, скорочення державних програм меліорації. Децентралізація відкрила можливості для розвитку місцевих ініціатив у сфері екологічного землекористування, однак громади часто не мають достатніх фінансових ресурсів для відновлення деградованих земель. Сьогодні, ефективність земельної реформи, з точки зору продовольчої безпеки, залежить від здатності держави інтегрувати екологічні критерії у політику землекористування через введення *зелених стандартів* для фермерів, введення компенсацій за впровадження органічного виробництва, запровадження системи «екологічного аудиту» земель, державну підтримку наукових досліджень з відновлення родючості [34].

З початком широкомасштабної агресії у 2022 році багато положень земельної політики опинилися під новими викликами, так понад 30 % сільськогосподарських земель перебувають у зоні бойових дій, окупації або мінування, порушено ланцюги постачання аграрної продукції, пошкоджено меліоративну інфраструктуру, елеватори, склади, значна частина фермерів втратила можливість обробляти землю. Уряд України ухвалив тимчасові механізми адаптації земельних відносин у воєнний час, які спростили орендні процедури, відтермінували кадастрові перевірки та дозволили громадам самостійно розпоряджатися землями у разі втрати державного управління. Ці заходи дозволили підтримати мінімальний рівень аграрного виробництва і

забезпечити базову продовольчу стабільність у кризових умовах. Проте післявоєнне відновлення земельного потенціалу потребує комплексної державної програми демінування, рекультивації та екологічного моніторингу.

Аналіз результатів земельних реформ свідчить про наявність як позитивних, так і суперечливих тенденцій, позитивну, що відображає підвищення економічної ефективності аграрного виробництва, зростання інвестиційної привабливості сільського господарства, посилення ролі територіальних громад у землекористуванні, підвищення прозорості кадастрової системи, розвиток механізмів кредитування під заставу землі. Та негативної, яка відображає зростання соціальної диференціації між великими і малими землевласниками, недостатній рівень екологічної відповідальності агровиробників, тінізація ринку оренди, деградація ґрунтів і втрата біорізноманіття, ускладнення доступу дрібних фермерів до земельних ресурсів і фінансів [22].

Отже, земельні реформи створили нормативно-правове підґрунтя для ринкових перетворень, однак питання сталого землекористування та соціальної справедливості залишаються відкритими. Продовольча безпека України залежить не лише від економічної ефективності земельного ринку, а й від державної здатності забезпечити баланс між прибутковістю, екологічною стабільністю та соціальною рівновагою у сільських територіях.

2.3. Проблеми ефективного управління земельними ресурсами у контексті сталого розвитку територій

Раціональне управління земельними ресурсами є фундаментальною передумовою сталого розвитку територій, адже саме земля забезпечує економічну діяльність, екологічну рівновагу та соціальну стабільність громад. Проте в Україні цей процес ускладнюється низкою системних проблем – нормативних, організаційних, екологічних і соціально-економічних.

Незважаючи на значний прогрес у сфері децентралізації та відкриття ринку землі, ефективність управління залишається обмеженою через недостатню координацію політик, слабкість інституцій і низький рівень інтеграції принципів сталого розвитку у практику землекористування.

Найбільш суттєві проблеми ефективного управління земельними ресурсами мають системно-правовий характер викликаний фрагментарністю нормативної бази, так земельне законодавство України складається з численних актів, прийнятих у різні роки без єдиної методологічної концепції. Внаслідок цього існує дублювання норм, неузгодженість положень між Земельним кодексом, законами про землеустрій, кадастр, оцінку земель та екологічне законодавство, що створює правову невизначеність і різні тлумачення у процесі практичного застосування. Також, слабкістю інституційної системи управління, розподіл повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади залишається нечітким. Після передачі земель громадам бракує єдиної координації, а функції контролю за використанням і охороною земель часто дублюються. Держгеокадастр, органи місцевого самоврядування та екологічні інспекції мають обмежену взаємодію і не обмінюються інформацією належним чином, присутня недостатня відповідальність за порушення земельного законодавства. Санкції за незаконне використання земель або самовільне зайняття ділянок є м'якими, а контрольні органи не мають достатніх ресурсів для моніторингу. Це спричиняє поширення тіньового обігу землі й деградацію територій. Також, негативно впливає відсутність інтегрованого просторового планування, наявні плани землеустрою, схеми планування територій і кадастрові карти часто не узгоджені між собою. Це ускладнює прогнозування розвитку громад, визначення територій для забудови, рекреації, промисловості чи сільського господарства [36].

Децентралізація створила нові можливості для управління землею, але водночас виявила організаційні проблеми на рівні територіальних громад пов'язані з нестачею професійних кадрів, багато громад не мають кваліфікованих фахівців із землеустрою, геоінформаційних систем, екології чи

просторового планування. Це призводить до помилок у розподілі земель, неточностей у кадастрових даних і втрат місцевих доходів. Недостатнє фінансове забезпечення управлінських процесів, більшість громад не мають окремих фондів для фінансування заходів з охорони земель, рекультивації або екологічного моніторингу. Низька дохідна база обмежує можливість реалізовувати довгострокові програми сталого розвитку.

Слабкою залишається інтеграція просторового планування у місцеві стратегії, хоча громади розробляють стратегії розвитку, питання землекористування часто розглядаються фрагментарно. Не проводиться екологічна оцінка рішень, не враховуються кліматичні ризики і деградаційні процеси. Відсутній ефективний механізм партисипації у прийнятті рішень щодо землекористування призводить до конфліктів між мешканцями, бізнесом і місцевою владою. Сучасна економічна модель землекористування в Україні характеризується високою концентрацією земельних ресурсів у великих аграрних корпораціях, що призводить до монополізації земельного ринку і зниження конкуренції, робить нераціональною структуру посівів (переважання монокультур – соняшнику, ріпаку, кукурудзи), знижує рівень доданої вартості у виробництві продовольства, приводить до занепаду дрібного фермерства, яке забезпечує локальні продовольчі ринки.

Внаслідок цього внутрішня продовольча стійкість знижується, адже залежність від зовнішніх ринків робить продовольчу систему вразливою до цінових і політичних коливань. Додатково, неефективна фіскальна політика у земельній сфері (занижені податки, недосконала оцінка земель) обмежує можливості держави та громад фінансувати екологічні й соціальні програми. Проблеми охорони земель і відновлення ґрунтів мають стратегічний характер, оскільки безпосередньо впливають на продовольчу безпеку і екологічну стабільність територій. Незважаючи на існування Національної програми охорони земель, ефективність її виконання залишається низькою [36].

Соціальні аспекти управління землею безпосередньо впливають на розвиток територій. Основні проблеми полягають у нерівності доступу до

земельних ресурсів, що призводить до занепаду малих господарств і втрати робочих місць у сільських громадах, відсутності соціальної орієнтації земельної політики, яка б гарантувала підтримку вразливих груп населення – фермерів, переселенців, молодих аграріїв, депопуляції села та старіння населення, що скорочує трудові ресурси у сільському господарстві, слабкому розвитку інфраструктури – транспортної, логістичної, водної, енергетичної, яка забезпечує ефективне використання земель. Соціальна стабільність є складовою сталого розвитку, тому державна земельна політика має передбачати підтримку фермерства, розвиток кооперації, створення умов для самозайнятості та місцевого підприємництва.

Таблиця 2.2

Основні проблеми управління земельними ресурсами в Україні та їх наслідки для сталого розвитку

Група проблем	Зміст проблеми	Основні причини виникнення	Наслідки для сталого розвитку та продовольчої безпеки
1	2	3	4
Нормативно-правові	Фрагментарність і неузгодженість законодавства; колізії між Земельним кодексом, екологічними та містобудівними законами	Відсутність кодифікації земельного законодавства; різночасність прийняття актів; слабка правозастосовна практика	Правова невизначеність; спірність земельних відносин; зниження інвестиційної привабливості та ефективності управління
Інституційні	Недостатня координація між центральними та місцевими органами влади; дублювання повноважень	Відсутність єдиного координаційного центру; слабкий кадровий потенціал у громадах	Неефективне управління земельним фондом; втрата контролю за використанням і охороною земель
Економічні	Низька рентабельність сільського господарства на дрібних землях; нерівність у доступі до кредитів; монополізація агросектору	Перевага великих агрохолдингів; слабкий розвиток фермерства; недосконала податкова система	Соціальна поляризація; скорочення зайнятості в селах; посилення продовольчої вразливості регіонів
Екологічні	Деградація ґрунтів, ерозія, засолення, забруднення пестицидами; відсутність відновлювальних програм	Екстенсивне землеробство; недостатній контроль за екологічними стандартами; скорочення меліораційних робіт	Зниження родючості ґрунтів; зменшення врожайності; втрата екологічної рівноваги агросистем

Продовження таблиці 2.2

1	2	3	4
Соціальні	Нерівність доступу до земель; низька фінансова грамотність сільського населення; депопуляція сіл	Тривалий мораторій; недостатня державна підтримка фермерів; відсутність молодіжних програм у селі	Зростання соціальної напруги; втрата трудового потенціалу; зменшення внутрішнього виробництва продовольства
Управлінські	Відсутність системного моніторингу і планування використання земель; слабка участь громадськості	Недосконалість кадастрових даних; низька цифровізація; недостатня прозорість процедур	Неефективність рішень; зростання корупційних ризиків; невідповідність між потенціалом земель і результатами їх використання
Фінансово-ресурсні	Обмежені бюджети територіальних громад для охорони земель і рекультивациі	Недостатні державні субвенції; низький рівень децентралізованих доходів	Неможливість відновлення деградованих територій; зниження якості продовольчої бази
Інформаційні	Неповнота кадастрових відомостей, слабка інтеграція даних між відомствами	Відсутність єдиної геоінформаційної системи; технічна відсталість на місцях	Обмежений доступ до достовірної інформації; неефективне прийняття управлінських рішень
Безпекові (воєнні)	Мінування, забруднення земель боєприпасами, руйнування інфраструктури	Воєнні дії на сході та півдні України; обмеження контролю держави над територіями	Втрата частини орних земель; екологічна небезпека; загроза продовольчій самодостатності держави

Джерело: [35].

Таким чином, проблеми управління земельними ресурсами в Україні мають комплексний характер і взаємопов'язані з трьома вимірами сталого розвитку – економічним, екологічним і соціальним. Вони знижують ефективність державної політики та створюють ризики для продовольчої безпеки. Їх вирішення вимагає системного підходу, кодифікації законодавства, цифровізації кадастру, посилення ролі громад і впровадження екологічних та інституційних механізмів відповідального землекористування. Хоча Україна приєдналася до Глобальної програми сталого розвитку ООН до 2030 року, на практиці принципи сталого землекористування реалізуються частково.

Відчувається відсутність системи екологічних індикаторів у місцевих стратегіях, присутній низький рівень міжвідомчої координації між аграрними, екологічними та економічними відомствами, недостатня інтеграція цифрових технологій у прийняття управлінських рішень, відсутні механізми моніторингу соціального впливу політики землекористування. Забезпечення сталого розвитку територій потребує переходу до інтегрованого управління земельними ресурсами, де планування, охорона, економічне стимулювання та участь громади поєднані в єдину систему управління.

Для подолання існуючих проблем доцільно провести кодифікацію земельного законодавства, створити єдиний Земельний кодекс, узгоджений з екологічними й містобудівними нормами, посилити інституційну спроможність громад, через підготовку фахівців, розширення повноважень у плануванні територій, створення муніципальних кадастрових служб. Потрібно розвивати екологічно безпечне землекористування, стимулювати органічне землеробство, запроваджувати податкові пільги за ґрунтозахисні технології, формувати прозору систему земельного моніторингу, шляхом об'єднання кадастрових, екологічних і статистичних даних в інтегровану геоінформаційну платформу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі проведено комплексний аналіз сучасного стану, нормативно-правових засад, реформаторських процесів і ключових проблем управління земельними ресурсами в Україні у контексті забезпечення продовольчої безпеки. Дослідження показало, що впродовж останніх десятиліть земельна політика України пройшла складний шлях еволюції від централізованої системи розподілу земель до формування ринкових механізмів і децентралізованої моделі управління. У результаті здійснених реформ було створено правову основу приватної власності, започатковано ринок земель, розвинуто систему електронного кадастру, посилено роль територіальних

громад. Ці зміни сприяли підвищенню прозорості земельних відносин, активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі та зростанню економічної ефективності землекористування.

Разом з тим, аналіз нормативно-правового забезпечення засвідчив наявність низки системних проблем, що стримують ефективність реалізації державної земельної політики. Серед них – фрагментарність законодавства, дублювання повноважень між центральними та місцевими органами влади, неузгодженість між земельним, екологічним і містобудівним законодавством, а також недостатня дієвість механізмів державного контролю за використанням і охороною земель. Встановлено, що сучасні тенденції використання земельних ресурсів поєднують позитивні та негативні аспекти. До позитивних належать децентралізація управління, цифровізація кадастру, підвищення ролі громад у плануванні територій, зростання експорту сільськогосподарської продукції. Водночас негативними залишаються деградація ґрунтів, екологічне виснаження орних земель, мінування територій унаслідок воєнних дій, а також нерівність доступу до земель між великими агрохолдингами і дрібними виробниками.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

3.1. Пріоритети державної політики у сфері земельних відносин

Розвиток земельних відносин у сучасній Україні має визначальне значення для забезпечення продовольчої безпеки, соціальної стабільності, сталого розвитку територій та зміцнення економічного потенціалу держави. В умовах воєнних викликів, економічних трансформацій та євроінтеграційного курсу особливу актуальність набуває формування нової парадигми державної земельної політики – орієнтованої на довгострокову ефективність, екологічну збалансованість та інклюзивність. Тому, державна політика у сфері земельних відносин повинна ґрунтуватися на системному поєднанні економічних, соціальних, правових та екологічних компонентів. Концептуально вона має відображати такі основні ідеї:

- земля це стратегічний ресурс національної безпеки, а не лише товар;
- сталий розвиток як базовий принцип усіх управлінських рішень у земельній сфері;
- баланс приватних і суспільних інтересів у володінні й користуванні земельними ресурсами;
- відповідальність власності – кожен землевласник має нести екологічну і соціальну відповідальність за наслідки свого землекористування;
- прозорість, цифровізація і відкритість усіх земельних процесів як запорука довіри до державної політики [36].

Таке розуміння дозволяє перейти від адміністративно-регуляторної моделі до інституційно-партнерської, у якій держава, громади, бізнес і громадянське суспільство співпрацюють на засадах взаємної вигоди й спільної

відповідальності за використання земельного потенціалу. З огляду на сучасні виклики, стратегічними цілями державної політики мають бути:

1. Рациональне використання земельних ресурсів. Забезпечення ефективного та екологічно безпечного землекористування шляхом дотримання цільового призначення, оптимізації структури посівів, запровадження інноваційних технологій обробітку ґрунтів та впровадження систем моніторингу стану земель.

2. Збереження і відновлення родючості ґрунтів, шляхом формування державних і регіональних програм підтримки ґрунтозахисного землеробства, меліорації, рекультивації, відновлення деградованих земель та боротьби з ерозією.

3. Зміцнення продовольчої безпеки, через створення стабільної основи для виробництва достатнього обсягу продовольства, підтримка внутрішнього ринку, розвиток локальних продовольчих систем і сприяння експортному потенціалу при одночасному збереженні продовольчої незалежності держави.

4. Досягнення соціальної справедливості у доступі до землі, шляхом забезпечення рівних можливостей для всіх суб'єктів господарювання, зокрема для дрібних фермерів, сімейних господарств, молодих аграріїв і ветеранів війни; розвиток механізмів пільгового кредитування, оренди та кооперації.

5. Проведення цифровізації та створення умов відкритості земельних процесів, через інтеграцію кадастрових, екологічних і містобудівних баз даних у єдину геоінформаційну систему управління земельними ресурсами; розширення відкритого доступу до земельної інформації для громадян та інвесторів.

6. Забезпечення Європейської інтеграції земельного законодавства, шляхом гармонізації українських норм з директивами ЄС у сфері сталого землекористування, охорони ґрунтів, просторового планування та кліматичної політики [33].

Для досягнення зазначених стратегічних цілей пріоритетними мають стати напрями удосконалення законодавчо-нормативної бази. Так, необхідно

здійснити систематизацію земельного законодавства, усунути колізії між Земельним кодексом, законами про землеустрій, кадастр і містобудівне планування. Потрібно розробити єдину «Концепцію земельної політики України до 2040 року», що визначатиме довгострокову стратегію управління земельними ресурсами. Має бути створено єдиний координаційний центр управління земельними ресурсами при Кабінеті Міністрів України для узгодження дій між центральними та місцевими органами влади, міністерствами, Держгеокадастром, екологічними та аграрними службами.

Потрібно запровадити економічні стимули для землекористувачів, які впроваджують органічне землеробство, біологічні методи удобрення, системи збереження вологи, лісосмуги, а також впровадження екологічної сертифікації сільськогосподарських земель, зміцнити роль територіальних громад, через надання громадам розширених повноважень у плануванні територій, оцінці земель, моніторингу стану ґрунтів і реалізації програм охорони земель. Забезпечення державної підтримки для створення муніципальних кадастрових відділів і підготовки спеціалістів. Має бути покращена інвестиційна привабливість земельного сектору, через формування сприятливого середовища для внутрішніх і зовнішніх інвесторів шляхом гарантування прав власності, зниження адміністративних бар'єрів, розвитку аграрного кредитування та страхування.

Створення Національної програми демінування, рекультивації та екологічного моніторингу сільськогосподарських земель, зруйнованих через бойові дії, з обов'язковим залученням міжнародних донорів і наукових установ. Також, потрібна підтримка наукових досліджень з питань ґрунтозахисних технологій, агроекології, кліматичної адаптації; створення навчальних програм для підготовки фахівців із просторового планування, геоінформаційних технологій і сталого землекористування. У разі послідовної реалізації визначених пріоритетів відбудеться підвищення ефективності управління земельними ресурсами завдяки цифровізації та координації дій органів влади, відновиться екологічний баланс територій через скорочення деградаційних процесів, збільшення частки органічного землеробства, зросте продовольча

безпека шляхом стабілізації внутрішнього виробництва продовольства, підвищення урожайності та диверсифікації аграрного виробництва.

Таблиця 3.1

Пріоритети державної політики у сфері земельних відносин

Стратегічний пріоритет	Основна мета	Механізми реалізації	Відповідальні суб'єкти	Очікувані результати / вплив на продовольчу безпеку
1	2	3	4	5
Раціональне використання земельного фонду	Забезпечення ефективного використання земель з урахуванням їхнього цільового призначення	– Вдосконалення контролю за землекористувачами; – Розробка планів землеустрою; – Електронна фіксація даних кадастру	Мінагрополітики, Держгеокадастр, місцеві ради	Зменшення площ нецільового використання; підвищення продуктивності землеробства
Збереження та відновлення родючості ґрунтів	Підтримання екологічної рівноваги та ґрунтового потенціалу	– Ґрунтозахисні технології (no-till, сівозміни); – Меліораційні програми; – Стимулювання органічного землеробства	Міндовкілля, Мінагрополітики, ОДА, громади	Підвищення урожайності; зниження деградації; екологічна стійкість аграрного сектору
Соціальна рівність у доступі до землі	Гарантування справедливого доступу до земельних ресурсів і підтримка фермерства	– Програми підтримки малих господарств; – Пільгове кредитування; – Земельні банки громад	Мінагрополітики, Мінекономіки, місцеве самоврядування	Збільшення кількості фермерських господарств; розвиток локальних продовольчих систем
Цифровізація земельних відносин	Підвищення прозорості та ефективності управління	– Впровадження геоінформаційних систем (GIS); – Єдиний державний кадастр; – Використання супутникового моніторингу	Держгеокадастр, Мінцифри, громади	Прозорий ринок землі; зниження корупційних ризиків; оперативний контроль за змінами землекористування
Екологічна відповідальність землевласників	Формування культури відповідального землекористування	– Введення екологічних сертифікатів; – Моніторинг забруднення ґрунтів; – Фінансові санкції за порушення	Міндовкілля, Держекоінспекція, громади	Зниження забруднення і деградації земель; покращення якості продовольства

Продовження таблиці 3.1

1	2	3	4	5
Інституційне зміцнення управління	Підвищення спроможності органів влади й координації між рівнями управління	– Створення єдиного координаційного центру; – Розвиток муніципальних земельних офісів; – Підготовка фахівців	Кабінет Міністрів України, Держгеокадастр, громади	Злагожене управління; зменшення дублювання повноважень; ефективне планування територій
Гармонізація із законодавством ЄС	Адаптація земельної політики до європейських стандартів сталого розвитку	– Упровадження директив ЄС щодо ґрунтів і землекористування; – Міжнародні партнерські програми	Мін'юст, МЗС, Мінагрополітики	Євроінтеграційна сумісність; зростання інвестиційної привабливості
Післявоєнне відновлення земельного потенціалу	Рекультивация, демінування та відновлення сільськогосподарських угідь	– Створення фонду відновлення земель; – Проведення екологічного аудиту; – Міжнародна технічна допомога	Міноборони, Мінагрополітики, ООН, міжнародні донори	Повернення земель у господарський обіг; відновлення експорту; гарантування продовольчої безпеки

Джерело: сформовано на основі [19].

Сформульовані пріоритети державної земельної політики відображають сучасну концепцію інтегрованого управління, у межах якої економічні, екологічні та соціальні цілі реалізуються узгоджено. Вони спрямовані на зміцнення продовольчої безпеки, підвищення ефективності землекористування, розвиток місцевих громад і перехід України до моделі сталого аграрного розвитку.

3.2. Механізми підвищення ефективності використання земельного фонду

Ефективне використання земельного фонду є одним із важливих завдань державної земельної політики, оскільки саме від рівня раціонального землекористування залежить продовольча безпека, екологічна стабільність та

економічна стійкість країни. Для України, де понад дві третини території зайняті сільськогосподарськими угіддями, підвищення ефективності управління земельним потенціалом є питанням стратегічного значення. Сучасні механізми мають ґрунтуватися на поєднанні правових, економічних, інституційних, екологічних і технологічних інструментів, здатних забезпечити збалансований розвиток територій.

Підвищення ефективності землекористування неможливе без удосконалення правового регулювання. Необхідно систематизувати норми, що регулюють власність, користування, охорону, оцінку і моніторинг земель, усунути колізії між Земельним кодексом, законами про землеустрій, кадастр, просторове планування та екологічне законодавство. Це створить правову визначеність і забезпечить передбачуваність для інвесторів і громад. Запровадження адміністративної відповідальності за нецільове використання земельних ділянок і створення системи моніторингу через геоінформаційні технології. Забезпечення стабільності договорів оренди, публічної реєстрації прав та гарантій для дрібних землевласників. Необхідно розвивати систему земельного арбітражу для швидкого вирішення спорів. Законодавче закріплення обов'язку землевласників підтримувати родючість ґрунтів і дотримуватися екологічних норм використання земель.

Економічні інструменти є основою мотивації землекористувачів до раціонального управління ресурсами, через встановлення гнучких ставок земельного податку залежно від якості ґрунтів, цільового використання, екологічного стану ділянки та інтенсивності її експлуатації. Це стимулює землекористувачів підтримувати родючість і не залишати землі без обробітку. Надання податкових пільг і субсидій для фермерів, які впроваджують технології збереження ґрунтів, органічне виробництво, біологічні методи удобрення, зрошення з мінімальними втратами води [34].

Потрібне подальше вдосконалення механізмів купівлі-продажу земель з повною публічністю операцій, електронними аукціонами та прозорим механізмом формування ціни. Це сприятиме легалізації ринку, залученню

інвестицій та підвищенню рентабельності землекористування. Запровадження пільгових кредитів під заставу земель, державних гарантій за позиками, створення фондів розвитку фермерства, що забезпечить рівний доступ до фінансових ресурсів для всіх категорій землекористувачів. Землекористувачі, які завдають шкоди довкіллю або виснажують землю, повинні сплачувати підвищені екологічні збори. Отримані кошти спрямовуються до спеціальних фондів охорони земель і рекультивації деградованих територій.

Інституційна спроможність органів державного управління визначає реальні можливості реалізації земельної політики. Для підвищення ефективності їх діяльності необхідно запровадити централізовану координацію між Держгеокадастром, Міністерством аграрної політики, Міністерством екології та органами місцевого самоврядування, такі дії забезпечать узгодженість рішень і запобігатиме дублюванню повноважень. Необхідно створити регіональні центри підготовки спеціалістів із землеустрою, кадастрового адміністрування та просторового планування. Державна підтримка має бути спрямована на навчання фахівців і створення муніципальних відділів з управління землею, запровадження міжвідомчих інформаційних систем, тобто об'єднати кадастрові, екологічні, водні та лісові бази даних у єдину платформу, що дозволить органам влади приймати рішення на основі достовірних і актуальних даних. Також потрібно розвивати інститути громадської участі, забезпечити участь населення у плануванні землекористування, ухваленні рішень щодо зміни цільового призначення земель, визначенні пріоритетів розвитку територій [36].

Інноваційні технології відіграють вирішальну роль у підвищенні ефективності використання земельного фонду. Так використання цифрових карт, супутникових даних і дронів для моніторингу стану ґрунтів, оцінки ерозійних процесів, виявлення несанкціонованих змін землекористування, розвиток електронного кадастру з фіксацією усіх транзакцій на основі блокчейну, що забезпечить абсолютну прозорість обігу земельних ділянок, використання сенсорних систем для вимірювання вологості, вмісту поживних

речовин, контролю за внесенням добрив і поливом мінімізує втрати ресурсів і підвищить урожайність.

Усі зазначені механізми – правові, економічні, інституційні, екологічні та технологічні – мають функціонувати в єдиній системі управління, спрямованій на підвищення рівня продовольчої безпеки держави. Їх інтеграція забезпечує стаке виробництво продовольства через оптимізацію використання земель, збереження родючості ґрунтів як гарантію довгострокової продуктивності, зменшення екологічних ризиків, пов'язаних із деградацією та забрудненням, економічну стабільність громад через раціональне використання земельних ресурсів і підвищення бюджетних надходжень тощо. Підвищення ефективності використання земельного фонду в Україні потребує комплексного підходу, що поєднує оновлену законодавчу базу, економічне стимулювання, цифровізацію управління, екологічну відповідальність і соціальну орієнтацію політики. Лише за умови реалізації цих механізмів можна досягти раціонального використання земельного потенціалу, збереження природних ресурсів і зміцнення продовольчої безпеки держави у довгостроковій перспективі.

3.3. Формування системи моніторингу та контролю у сфері земельних ресурсів

Ефективна система моніторингу та контролю у сфері земельних ресурсів є необхідною умовою для забезпечення раціонального землекористування, охорони ґрунтів, підтримання екологічного балансу й досягнення продовольчої безпеки держави, вона забезпечує регулярне спостереження за станом земель, оцінку їхніх якісних характеристик, фіксацію порушень законодавства, прогнозування змін і прийняття управлінських рішень на основі об'єктивних даних. Метою створення системи моніторингу є отримання достовірної, актуальної та комплексної інформації про стан, використання і охорону земель для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Основними завданнями моніторингу є спостереження за змінами кількісного та якісного стану земель, виявлення процесів деградації, ерозії, забруднення та опустелювання, аналіз ефективності використання земель за цільовим призначенням, оцінка впливу господарської діяльності на стан ґрунтів, прогнозування тенденцій змін земельного покриву, інформаційне забезпечення органів влади, територіальних громад, наукових установ і громадськості. Моніторинг виступає не лише інструментом нагляду, а й основою управління ризиками у сфері земельних відносин, дозволяючи завчасно реагувати на негативні екологічні або економічні тенденції.

Ефективна система управління земельними ресурсами має ґрунтуватися на багаторівневій моделі моніторингу, що поєднує державний, регіональний і місцевий рівні. На державному рівні координацію здійснюють Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Їх завдання – розроблення методології, ведення національної бази даних і забезпечення узгодження моніторингу з міжнародними стандартами (зокрема директивами ЄС щодо ґрунтів). На регіональному Обласні державні адміністрації та регіональні підрозділи Держгеокадастру здійснюють збір даних про використання земель, контроль за дотриманням законодавства, узагальнення статистики, підготовку звітів для державних органів. Органи місцевого самоврядування (громади) забезпечують первинний облік земельних ділянок, ведуть кадастрову документацію, здійснюють візуальний контроль, проводять локальні обстеження, ініціюють рекультиваційні заходи і формують локальні звіти про стан землекористування.

Сучасна система моніторингу має спиратися на цифрові технології та геоінформаційні ресурси, основними елементами цієї інфраструктури є Державний земельний кадастр, це центральна інформаційна система, що містить дані про межі, площу, цільове призначення, форму власності, якість ґрунтів і обмеження у використанні земель. Його інтеграція з екологічними,

водними та лісовими кадастрами створює єдину базу геопросторових даних. Також в систему входить Національна інфраструктура геопросторових даних (НІГД), яка забезпечує доступ до картографічної інформації, супутникових знімків, топографічних даних, результатів аерофотозйомки та дистанційного зондування Землі, системи супутникового моніторингу та дистанційного зондування, які використовуються для виявлення змін землекористування, фіксації ерозійних процесів, незаконної забудови або розорювання заповідних земель, геоінформаційні системи (GIS), публічна кадастрова карта України, що забезпечує відкритість земельної інформації для громадян, інвесторів і державних структур [33].

Децентралізація надала громадам повноваження управляти землями комунальної власності, тому вони стають активними учасниками системи моніторингу, через введення локальних кадастрів і карт землекористування, облік земельних ділянок, що не використовуються або використовуються неефективно, проведення громадських слухань щодо змін у землекористуванні, організацію громадських інспекцій або моніторингових ініціатив. Важливим аспектом є створення механізмів партисипативного контролю – коли жителі громади мають право подавати звернення, фотофіксації або аналітичні звіти про порушення у сфері землекористування. Такий підхід підвищує прозорість, довіру до влади і сприяє формуванню культури відповідального землекористування. В цілому, зміцнення продовольчої безпеки потребує ефективної взаємодії між державою, громадами, науковими установами й освітніми інституціями.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Аналіз показав, що в умовах трансформації економіки, децентралізації влади та відкриття ринку земель держава потребує нової концепції управління земельними ресурсами, заснованої на принципах раціональності, прозорості,

наукової обґрунтованості, екологічної відповідальності та соціальної справедливості. Визначено низку стратегічних пріоритетів державної політики, серед яких: раціональне використання земельного фонду, збереження родючості ґрунтів, зміцнення продовольчої безпеки, забезпечення рівного доступу до земельних ресурсів, цифровізація управління, розвиток місцевого самоврядування і гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами. Ці пріоритети формують основу довгострокової державної стратегії сталого землекористування.

Обґрунтовано механізми підвищення ефективності використання земельного фонду, які мають поєднувати правові, економічні, інституційні, екологічні та технологічні інструменти. Зокрема, запропоновано кодифікацію земельного законодавства, посилення контролю за дотриманням цільового призначення земель, запровадження системи екологічних платежів і стимулів, розвиток smart farming, використання геоінформаційних систем та цифрових кадастрів. Реалізація цих механізмів сприятиме підвищенню ефективності землекористування, збереженню природного потенціалу і підвищенню продуктивності аграрного сектору.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі узагальнення та висновки.

1. Земельні відносини є комплексною системою економічних, правових, соціальних та екологічних зв'язків, що виникають у процесі володіння, користування, розпорядження й охорони земельних ресурсів. Вони визначають основи розвитку національної економіки, добробуту населення і продовольчої безпеки держави. Ефективне управління землею має забезпечувати баланс приватних і суспільних інтересів, дотримання екологічних вимог і стабільне відтворення родючості ґрунтів.

2. Державна політика у сфері земельних відносин повинна бути стратегічно орієнтованою, інтегрованою та науково обґрунтованою. Її реалізація має спиратися на принципи верховенства права, сталого розвитку, прозорості, екологічної відповідальності, соціальної справедливості, участі громад і цифровізації управління. Держава виступає не лише регулятором, а й гарантом ефективного, екологічно безпечного й соціально відповідального землекористування.

3. Нормативно-правове забезпечення земельної політики України створює достатню основу для регулювання земельних відносин, проте залишається фрагментарним і потребує кодифікації. Земельний кодекс України, закони про охорону, оцінку, кадастр і землеустрій потребують узгодження з екологічним та містобудівним законодавством. Важливим завданням є гармонізація земельного права з директивами Європейського Союзу, особливо у сферах охорони ґрунтів, просторового планування та екологічного моніторингу.

4. Аналіз сучасного стану використання земель свідчить, що Україна має потужний земельний потенціал, проте його ефективність обмежують деградаційні процеси, ерозія ґрунтів, забруднення, недосконалість управління, нерівність у доступі до земельних ресурсів та наслідки воєнних дій. Попри

реформаторські успіхи (децентралізація, цифровізація кадастру, відкриття ринку земель), система землекористування потребує більш збалансованої орієнтації на екологічну стійкість і соціальну рівновагу.

5. Земельні реформи дали значний економічний ефект – зросла інвестиційна привабливість аграрного сектору, підвищилася урожайність, активізувався обіг земель, однак залишилися невирішеними проблеми соціальної диференціації, монополізації ринку, недостатньої державної підтримки малих господарств і низького рівня екологічної відповідальності. Без врахування цих факторів зростання економічної ефективності не гарантує довгострокової продовольчої безпеки.

6. Проблеми управління земельними ресурсами полягають у слабкій координації між органами влади, нестачі кваліфікованих кадрів у громадах, відсутності інтегрованого просторового планування, низькому рівні контролю за використанням і охороною земель, недостатній участі громадськості та фінансових ресурсів на місцевому рівні. Це знижує результативність реалізації державної земельної політики та обмежує можливості розвитку територій.

7. Стратегічні напрями вдосконалення земельної політики мають передбачати формування єдиної державної стратегії управління земельними ресурсами до 2040 року, систематизацію законодавства, створення національної інфраструктури геопросторових даних, цифровізацію кадастру, впровадження smart farming, розвиток органічного землеробства, зміцнення продовольчої незалежності та адаптацію до змін клімату.

8. Механізми підвищення ефективності використання земельного фонду повинні поєднувати економічні стимули (диференційована плата за землю, субсидії для екологічних фермерів, пільгове кредитування), правові гарантії стабільності орендних відносин, системи моніторингу та інноваційні технології управління – геоінформаційні системи, супутниковий нагляд, автоматизовані кадастрові сервіси.

9. Моніторинг і контроль за станом земельних ресурсів є ключовою складовою управління. Їх розвиток має спиратися на використання цифрових

технологій, інтеграцію баз даних, відкритість кадастрової інформації та активну участь територіальних громад. Ефективна система моніторингу забезпечує достовірну аналітику, прогнозування і своєчасне реагування на загрози продовольчій безпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
3. Закон України «Про державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 р. № 3613-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 8. – Ст. 61.
4. Закон України «Про оцінку земель» від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 229.
5. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.
6. Закон України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р. № 858-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 282.
7. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.
8. Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13 квітня 2020 р. № 554-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2020. – № 31. – Ст. 226.
9. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2030 року» від 5 листопада 2021 р. № 1887-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2021. – № 51. – Ст. 420.
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. № 552-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2020. – № 20. – Ст. 142.
11. Закон України «Про консолідацію земель сільськогосподарського призначення» від 17 червня 2023 р. № 3173-IX.

12. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2030»» від 30 вересня 2019 р. № 722/2019.
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії управління земельними відносинами та розвитку земельного кадастру на період до 2030 року» від 22 грудня 2022 р. № 1438.
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення державного земельного кадастру» від 17 жовтня 2012 р. № 1051.
15. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Національна доповідь про стан земельних ресурсів України за 2023 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua>.
16. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Офіційні статистичні дані про структуру земельного фонду України станом на 2024 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://land.gov.ua>.
17. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Національна стратегія управління земельними ресурсами та охорони ґрунтів до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mepr.gov.ua>.
18. Державна служба статистики України. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2023». Київ: Держстат України, 2024. 410 с.
19. Українська академія аграрних наук. Методичні рекомендації щодо оцінки стану земель сільськогосподарського призначення та відновлення родючості ґрунтів. Київ, 2022. 68 с.
20. Дорогунцов С. І., Плотніков О. В. Еколого-економічні основи землекористування в системі продовольчої безпеки: монографія. – Київ: КНЕУ, 2021. 248 с.
21. Мартин, А. Г. Ринок земель в Україні: стан, проблеми, перспективи: монографія. Київ: Ін-т аграрної економіки, 2022. 312 с.
22. Коваленко, Т. В. Державне управління земельними ресурсами: сучасні тенденції та виклики сталого розвитку // Публічне управління: теорія та практика. 2023. № 4(28). С. 55–67.

23. Яковенко Р. В. Механізми державного управління земельними ресурсами в умовах децентралізації. Демократичне врядування. 2023. № 2. С. 42–56.
24. Лісовий М. П. Органічне землеробство як чинник сталого розвитку аграрного сектору. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2022. № 1(97). С. 90–102.
25. Григор'єв Ю. І. Цифровізація земельних відносин: виклики та перспективи. Інформаційне суспільство. 2024. № 1. С. 21–33.
26. Саблук П. Т., Шевченко О. І. Економіка аграрного сектору та земельні ресурси України: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2020. 356 с.
27. Медведєв В. В., Лук'яненко О. І. Ґрунти України: стан, деградація, шляхи відновлення: монографія. Харків: Агроосвіта, 2021. 278 с.
28. Белінська Н. І., Поліщук В. П. Державна земельна політика: інституційні механізми реалізації: монографія. Київ: НАДУ при Президентові України, 2023. 302 с.
29. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Land Resources and Food Security: Ukraine Country Report. Rome: FAO, 2022. 84 p.
30. World Bank. Agricultural Land Governance Assessment for Ukraine. Washington, D.C.: World Bank, 2023. 96 p.
31. European Commission. EU Soil Strategy for 2030: Reaping the Benefits of Healthy Soils for People, Food, Nature and Climate. Brussels: European Union, 2021. 42 p.
32. United Nations Development Programme (UNDP). Sustainable Land Management and Food Security in Eastern Europe. New York: UNDP, 2023. 108 p.
33. Трегобчук В. М. Аграрна політика і земельні відносини в Україні: монографія. Київ: НІСД, 2021. 290 с.
34. Романенко І. А. Еколого-економічні механізми управління земельними ресурсами: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 240 с.

35. Гуторов О. І. Стратегічне управління земельними ресурсами України в умовах євроінтеграції: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2023. 318 с.
36. Єрмоленко В. С. Державна земельна політика: методологія, стратегія, інструменти реалізації: монографія. Одеса: Атлант, 2022. 275 с.
37. Публічне управління регіональною безпекою та сталим розвитком територій: монографія. Даций Н. В., Войтенко А. Б., Загурська-Антонюк В. Ф. та ін. ; за заг. ред. проф. В. П. Якобчук. Житомир : Поліський нац. університет, 2025. 578 с. <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/17412>
38. Публічне управління та адміністрування : навч.посіб. / за заг.ред. В.П. Якобчук. Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. 476 с. С. 287–347 (2 д.а.) <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/17297>
39. FAO & UNEP. Global Soil Partnership Report on Sustainable Soil Management. – Rome: FAO, 2023. 156 p.
40. Council of Europe. Local and regional democracy in Ukraine. Strasbourg, 2022.
41. European Commission. *The European Green Deal*. Brussels: EU Publications, 2019.
42. European Commission. EU Support for Decentralisation Reform in Ukraine. Brussels, 2023.
43. Skoryk M.O. Conceptual framework for sustainable development of rural areas. *Economics of Systems Development*. 2024. Vol. 6 (1). P. 95–99.